

‘Exercitant’ els cossos masculins i femenins. Aportacions per a una història de l’educació física escolar argentina (1880-1990)

PABLO ARIEL SCHARAGRODSKY*

Màster en Ciències Socials amb Orientació en Educació (FLACSO, Argentina).

Llicenciat en Ciències de l’Educació. Professor en Educació Física (UNLP).

Docent investigador. Universidad Nacional de Quilmes i Universidad Nacional de La Plata

Correspondència amb autor

* *pas@unq.edu.ar*

Resum

L’article que presentem a continuació fa una revisió historicosocial exhaustiva de l’educació física escolar argentina i de les seves implicacions en relació al cos masculí i al cos femení durant el període 1880-1990. L’anàlisi identifica un conjunt de pràctiques corporals que han tingut un paper actiu en els processos de generització: gimnàstica i exercicis militars, escoltisme, sistema argentí d’educació física, gimnàstica metoditzada, danses folklòriques i esports. Aquestes pràctiques corporals i d’altres van contribuir de forma molt important a forjar algunes masculinitats –i feminitats– i van excloure, silenciar o ometre d’altres formes o alternatives possibles de viure i experimentar la masculinitat i la feminitat.

Paraules clau

Història, Educació Física, Gènere, Masculinitats, Feminitats, Desigualtat.

Abstract

Exercising the masculine and feminine bodies. Contribute for an Argentinian history of physical education (1880-1990)

The article that is immediately presented makes an exhaustive social-historical revision of the physical education at school in Argentina and its implications in relation to masculine and feminine bodies during 1880-1990. The analysis identify a group of body practise that has had an active rol in the process of gender: gymnastics and military exercise, scouting, Argentinian system of physical education, gymnastics method, folk dance and sports. These and other body practises contributed, especially, in the construction of masculinities and feminites, excluding, silencing and omitting other possible alternatives to live and to experiment the masculinity and femininity.

Key-words

History, Physical education, Gender, Masculinities, Feminites, Unequal.

Introducció

Històricament, el dispositiu curricular ha estat un important productor de subjectivitats generitzades (Torres, 1994; Lopes Louro, 1999; Silva, 2001). Entre les diferents disciplines escolars que es van destacar en la construcció d’un tipus específic de masculinitat i feminitat trobem l’Educació Física, amb la seva enorme bateria de pràctiques corporals: gimnàstica i exercicis militars, escoltisme, sistema argentí d’educació física, gimnàstica metoditzada, danses folklòriques i esports. Aquestes pràctiques corporals i d’altres van

contribuir de forma molt important a forjar algunes masculinitats –i feminitats– i van excloure, silenciar o ometre d’altres formes o alternatives possibles de viure i experimentar la masculinitat i la feminitat.

Aquest article indaga les diferents formes en què la masculinitat i la feminitat van ser configurades a partir de totes aquestes pràctiques. Cal dir que els interrogants proposats en el treball següent es poden condensar així: de quina forma les diferents pràctiques de l’educació física van configurar una determinada masculinitat i feminitat i no una altra?

Quins han estat els coneixements que, des de l’educació física, han legitimat les formes de masculinitat i feminitat? I quin dels universos morals possibles va legitimar aquestes configuracions corporals generitzades?

El passat generitzat a l’Educació Física

Vegem les característiques centrals de cadascuna d’aquestes pràctiques corporals i els efectes en termes de generització, especialment de masculinització, d’allò que és corporal (Bourdieu, 2000).

Gimnàstica Militar

Exercicis

Quart Grau: Gimnàstica - Exercicis militars (per als barons), Cinquè Grau: Gimnàstica - Exercicis militars (per als barons), Sisè Grau: Gimnàstica - Exercicis militars (per als barons) (Pla d'Estudis, Programes i Horaris per a les Escoles Comunes. El Monitor de la Educación Común, núm. 129, Consell Nacional d'Educació. Buenos Aires, abril de 1888).

A l'Argentina de final del segle XIX, davant d'un creixent clima militarista i de consolidació de l'estat-nació, "la reorganització de l'exèrcit, la instrucció dels soldats, la pràctica de la gimnàstica o la formació de joves saludables, van ser vistes en relació amb la construcció de la nacionalitat i l'afirmació d'una nació potència" (Bertoni, 2001, pàg. 213). La preparació física, la gimnàstica militar i la pràctica del tir, van ser considerades activitats indispensables per uns certs sectors socials, atès que eren el millor mitjà per transmetre determinats valors morals, virils i patriòtics. Una de les institucions socials triades per a aquesta transmissió va ser l'escola.

En aquest context sociopolític, els exercicis militars, no exempts d'un important rebuig, es van instal·lar en l'educació física de final del segle XIX i principi del segle XX. Aquest tipus de gimnàstica es va adreçar només als barons i va contribuir enormement a la formació del caràcter masculí; el soldat-ciudadà fou el model ideal a assolir. Els exercicis militars eren constituïts per diferents exercitacions entre les quals van destacar els moviments uniformes de flanc, mitja volta, marxas, contramarxes, alineacions, formació de batalla o unitats tàctiques i evolucions. Totes aquestes activitats van delimitar un univers cinètic es-

pecífic: posicions rígides, uniformes i erectes. D'aquesta manera, allò que era masculí es va anar configurant a partir d'unes certes qualitats i no d'unes altres: disciplina, fermesa, respecte a la jerarquia, obediència, submissió, rectitud, franquesa, tolerància al dolor, valor, honor i coratge. Totes elles lligades, només imaginàriament, al món masculí. Cadascun d'aquests valors es va incardinar en els cossos i va contribuir a configurar un cert tipus de masculinitat (Scharagrodsky, 2001). La gimnàstica militar va estimular un tipus de virilitat obedient, dòcil i patriota i va rebutjar tot allò que estigués vinculat simbòlicament a l'univers 'femení'.

Escoltisme

Educació física

Primer i Segon Grau: "Marxes i evolucions (per a barons i dones)", Tercer i Quart Grau: "Agrupacions estudiantils per a jocs i escoltisme (per a barons)", Tercer i Quart Grau: "Primers auxilis, formació d'una farmaciola escolar. Com es para una taula (per a nenes). (Programes per a les Escoles Comunes. Direcció general d'Escoles de la Província de Buenos Aires. Tallers d'Impressions Oficials, La Plata, 1914).

"A final del segle XIX i principi del XX, en plena expansió industrial, un nombre cada vegada més gran d'homes nord-americans i anglesos van començar a inquietar-se obertament per la virilitat de llurs fills. Aterrits pels discursos feministes, inquietos amb la feminització de l'educació familiar i escolar i també pel poder de la llei materna, temien que els seus nois no tinguessin l'ocasió d'aprendre a ser homes." Aquesta va ser una de les 'raons' de la implantació del sistema escolta (Badinter, 1993, pàg. 117). Aquesta forma d'administrar els cossos va combinar un

nacionalisme xenòfob, un intens militarisme, un darwinisme social, la visió de Baden-Powell sobre l'imperialisme social, juntament amb l'adoració a la naturalesa, el culte a la nació, l'entrenament del ciudadà i un cert rebuig a la civilització urbana moderna (Rosenthal, 1986).

Tenint en compte el que acabem d'indicar, el *scouting* va ingressar a l'Argentina sota el paraigua de l'educació física escolar i, també, va tenir un important paper en el procés de generització dels cossos. Els qui van pregonar aquest sistema corporal ho van fer perquè, entre els seus beneficis per a l'escola argentina es van esmentar "l'ordre i la disciplina, la canalització dels corrents torçats, contra les idees extremes i el sectarisme (llegiu-hi els opositors al govern)" amb la finalitat de "esborrar els gèrmens de l'estrangerisme i fomentar una aura essencialment nacional" (Tassi, 1914, pàg. 221). La màxima autoritat educativa de l'època va assenyalar que l'escoltisme "respon en un tot a la fórmula que he preconitzat per al meu programa de govern escolar: 'educació per a la vida argentina'" (Urien, 1914, pàg. 203).

Especialment a l'escola estatal durant la segona dècada del segle XX i, posteriorment, en escoles parroquials i religioses tot al llarg del segle XX, el *scouting* va tenir entre les seves finalitats, produir un tipus de virilitat lligada a un cert *ethos* masculí amb forts lligams religiosos. El seu origen marcial i patriòtic, acompanyat d'uns certs valors morals, com ara la lleialtat, l'honor, l'obediència, la valentia i la netedat moral, van formar part de les seves pràctiques quotidianes. La cultura escolta era constituïda per diverses exercitacions i activitats, entre les quals es van destacar marxas

i evolucions per a tots dos sexes i agrupacions estudiantils per a jocs i *scouting* per a barons.

Les pràctiques a l'aire lliure, les excursions, els campaments i els exercicis físics, van ser els mitjans més adequats per arribar a l'ideal de baró fort, actiu i capaç d'executar l'acció adequada en el moment oportú. Les excursions i les exploracions a l'aire lliure van permetre "adquirir força i resistència, i no hi fa res l'aire, ni la pluja, ni el fred, ni la calor" (Baden Powell, 1908, pàg. 7). Ser un escolta implicava saber suportar les pitjors condicions materials i climàtiques. Per a això calia resistència, que era una "barreja de coratge, paciència i força" (Baden Powell, 1908, pàg. 168). L'exercici, les curses o les caminades a peu permetien modelar l'escolta i fer-lo "fort, sa i actiu per a acomplir el seu deure" (Baden Powell, 1908, pàg. 10). Entre els jocs per al desenvolupament de la força s'esmentaven "la boxa, la lluita, remar, nedar, saltar i escalar" (Baden Powell, 1908, pàg. 178).

La cursa per fer-se home va quedar novament salvaguardada, encara que aquesta forma d'administrar els cossos, a diferència de la gimnàstica militar, va començar a visibilitzar les dones, però d'una manera molt particular (Scharagrodsky, 2004).

Sistema argentí d'Educació Física

Educació física

"Gimnàstica estètica (per a les dones); "Defensa personal (per als barons)" (Plans d'estudi per a la formació de docents en Educació Física dels Instituts Nacionals d'Educació Física (INEF), 1917-1940) "L'ensenyament de la gimnàstica utilitària adopta formes distintes fonamentals en l'home i en la dona. En l'home adquireix el caràcter d'acció defensiva, en la dona el ca-

ràcter d'acció estètica, com a factor de perfeccionament de les seves qualitats pròpies, per al millor compliment de la seva activitat social, en la mesura que aquesta té relació amb les seves finalitats biològiques. Anomenem defensa personal l'assignatura que es practica amb el caràcter utilitari en l'home i gimnàstica estètica a la mateixa en la dona" (Romero Brest, 1917, pàg. 102).

El Sistema Argentí d'Educació Física, creat pel Dr. Enrique Romero Brest, es va instal·lar a l'escola primària argentina, de forma gairebé hegemònica, durant les primeres quatre dècades del segle xx, en franca oposició als exercicis militars escolars i al sistema escolta escolar. La combinació d'"exercicis sense aparells i jocs, en els graus superiors i jocs distribuïts i aplicats amb un criteri fisiològic en els graus inferiors van posar les bases de la gimnàstica metoditzada" (Romero Brest, 1909, pàg. 40). Però aquesta proposta no va tenir el mateix impacte en el tractament dels cossos. Ben al contrari, aquest sistema d'exercitacions físiques va tenir un actiu paper en la construcció d'una certa feminitat i d'una certa masculinitat. Diferents finalitats, activitats, exercitacions, mètodes, gradacions i qualitats a educar, configurarien un mapa desigual entre alumnes barons i alumnes dones.

El Sistema Argentí d'Educació Física va contribuir a establir l'ideal femení, vinculat a la maternitat com a principi rector de les pràctiques corporals, car tenia com a finalitat l'eugenèsia. La maternitat va tenir el seu correlat en un seguit de pressupostos morals que calia respectar i que definien la feminitat en els exercicis físics i en la gimnàstica: el decòrum, el pudor, la gràcia, la modèstia, la delicade-

sa i l'elegància en els moviments. Alhora que es va induir aquesta mena de feminitat, es va sancionar tot allò que estigués vinculat amb la virilització femenina o amb suposats desigs indecents. Per tal d'aconseguir aquesta fita es van prescriure a les dones exercicis físics per a algunes parts del cos: la pelvis i l'abdomen, i unes certes capacitats físiques: la velocitat i, amb algunes reserves, la força.

Amb objectius i tàctiques diferents, el Sistema Argentí d'Educació Física també va contribuir a establir l'ideal de masculinitat, vinculat amb una virilitat forta, emprenedora i clarament dirigida a l'espai públic, és a dir, a la formació d'un ciutadà (la ciutadana no va tenir existència formal, a l'Argentina, fins a final de la dècada dels 40). En aquest context, la masculinitat no va ser sinònim de paternitat sinó de ciutadania. El ciutadà viril que es va perseguir a través dels exercicis físics havia de caracteritzar-se per tenir, i per tant aprendre, les qualitats següents: el caràcter enèrgic, la gosadia en l'acció, la valentia, la decisió, l'agressivitat, el valor, la voluntat, l'energia, la persistència, el coratge, la disciplina i el propi domini. Al mateix temps que es va induir aquest tipus de masculinitat a través dels exercicis físics, es va intentar prevenir els comportaments que se suposaven desviats o anormals, com ara ésser poruc, ésser covard, ésser passiu o estar mancat d'iniciativa. El punt màxim d'aquesta desviació va ser l'efeminament.

Aquests processos d'essencialització i de naturalització de la masculinitat i de la feminitat es van recolzar en el coneixement fisiològic. Els raonaments derivats del coneixement fisiològic van confondre de forma

recurrent els atributs biològics amb condicions morals i socials. A partir d'aquesta confusió -entre unes altres- es va sostenir la 'científica' subordinació i desvaloració genèrica de la majoria de les dones i dels barons que no van complir el 'guió masculí'. El discurs higienista i fisiologista, va ser un discurs productor i reproductor de les desigualtats de gènere. Els tractaments corporals de barons i dones van construir la diferència com a sinònim de desigualtat i, conseqüentment, van instal·lar asimetria i dominació (Scharagrodsky, 2002).

Gimnàstica Metoditzada

"Els jocs, en el seu aspecte dinàmic, han de ser considerats amb la mateixa limitació que els exercicis metoditzats, igual com el seu dosatge; però no així, des del punt de vista espiritual, perquè l'instint de la dona té les seves facetes pròpies, manifestades des de la primera infància, i de la mateixa manera que el baró ha de ser portat progressivament a l'acompliment viril, propi del seu sexe, i formar-lo físicament robust i vigorós; en la dona la feminitat ha de conrear-se, des de petita, en tots els aspectes convergents cap a la formació de bones esposes i millors mares, físicament, moralment i socialment considerades" (Fresco, 1940, pàg. 204).

Els canvis socials i polítics vinculats al cop militar de 1930, encapçalat pel general José Félix Uriburu, van configurar un nou camp de disputa en relació amb la regulació i el control dels cossos. La figura del Dr. Enrique Romero Brest va entrar en franc declivi i, a mitjan dels anys 30, nous actors socials van disputar l'espai referit a l'educació física. En aquest nou escenari, els professors militars egressats de l'Escola de

Gimnàstica i Tir de l'Exèrcit hi van tenir un paper central, car van ser els partícips centrals en la promoció de la gimnàstica metoditzada a través del control de les noves estructures estatals d'administració i regulació dels cossos, com la primera Direcció general d'Educació Física i Cultura del país, creada a la Província de Buenos Aires el 1936 o el Consell Nacional d'Educació Física creat el 1937; ambdós sota la influència de professors i figures militars, entre els quals van destacar el general Adolfo Arana i el major Horaci Levene. La Direcció General d'Educació Física Nacional creada el 1938, sota la direcció de César Vázquez -un civil amb simpaties colpistes i militaristes- també va formar part d'aquest procés. Aquests esdeveniments van posar 'contra les cordes' el Sistema Argentí d'Educació Física, el qual va ser eliminat de les escoles argentines el 1938.

El fet concret és que sota el marc de la Reforma Educativa impulsada el 1937 pel governador de la província de Buenos Aires, Manuel Fresco, i junt amb la inclusió de la religió catòlica i l'exaltació de la resistència a l'intel·lectualisme predominant, l'educació física -a través de la gimnàstica metoditzada- es va convertir en un dels tres pilars bàsics perseguits per aquesta Reforma. Això va posicionar aquesta disciplina, com no ho havia estat mai abans, en un lloc reconegut, de prestigi i absolutament necessari. Aquesta proposta corporal va arribar a la seva esplendor entre 1936 i 1940.

La gimnàstica metoditzada (o sigui el Reglament Militar 45 de l'Exèrcit Argentí), ideada per Horaci Levene i un grup de militars i difosa a tota la província de Buenos Aires a través de la Direcció General d'Edu-

cació Física i Cultura, es va basar en tres principis provinents de l'esfera militar: l'ordre, l'obediència i la disciplina: "en l'educació del nen, no ha d'existir l'espontaneïtat, l'ordre és imperatiu; la tolerància, que semblaria aconsellar-se en els moviments desordenats, amb el pretext de l'alegria que infonen, multiplica els vicis de conformació i acreix els desviaments psíquics" (Levene, 1939, pàg. 20). La insistència que "la gimnàstica sense ordre pertorba l'entitat física i moral" (Levene, 1939, pàg. 25) va anar acompanyada per una pedagogia de la imposició en la qual "l'espontaneïtat i la llicència (llibertat en el moviment, llibertat en el joc, llibertat en l'aprenentatge), multipliquen els vicis de conformació, augmenten la incapacitat d'ordre i desorbiten tot sentit de comprensió" (Levene, 1939, pàg. 26). Per a Levene va ser indispensable "imposar ordre i mètode en l'exercitació, fer disciplinada la classe, enunciar els exercicis amb les seves designacions pròpies, per no pertorbar l'enteniment, despertar consciència del moviment, tot fent-lo executar lentament i correctament i imposar voluntat i estimular la millor realització de l'exercici" (Levene, 1939, pàg. 30). L'obsessió per l'ordre es va recolzar en diversos tipus d'exercicis físics compostos per tota una analítica corporal: formació en fila, fermes, descans, alineació, intervals, salutació, numeració, en dues files, en un rengle, en dos rengles, obrir els rengles, per esquadres, girs (de la posició de fermes i marxant), marcar i tancar distàncies (de front i en retícula), marxar, marcar el pas i conversions.

Però els efectes d'aquest tipus de proposta corporal, intensament militaritzada, van ser diferents en termes generitzats. Tant en la

construcció de la feminitat com de la masculinitat es van tornar a reprendre molts dels aspectes i facetes ja existents. Hi va haver una insistència a associar la feminitat amb la funció social de ser mare de família i esposa, i el decòrum i la modèstia van ser les virtuts més estimulades en els exercicis físics i en els jocs. Les capacitats motores més estimulades van ser el ritme, l'equilibri i la flexibilitat. La dansa i alguns esports van completar el quadre generitzat. De l'altra banda, la masculinitat va ser associada amb la funció social de ser patrici i futur soldat de la pàtria, i les virtuts més estimulades en els exercicis físics i els jocs van ser la força, el vigor i el caràcter ferm. Les capacitats motores més estimulades van ser la resistència, la força i la velocitat. La majoria dels esports van ser estimulats, perquè preparaven el nen en el difícil camí fins a arribar a la masculinitat adulta a través de la competència i el rendiment. Però la cosa més nova d'aquesta proposta corporal va ser la combinació de la disciplina de tipus militar, el nacionalisme exclouent i xenòfob i la cristianització del cos infantil. L'articulació d'aquests tres aspectes va configurar un procés de catolització i argentinització corporal. Tant en la fabricació de la masculinitat com en la de la feminitat, l'eugenèsia va tenir un paper central. La seva finalitat va ser formar una raça forta i sana al servei de l'Estat. Aquest objectiu va ser avalat, una altra vegada, per la medicina, els coneixements de la qual

es van projectar més enllà de l'àmbit biològic.

Dances folklòriques

"Dances: les danses regularitzen el treball físic, tot establint de forma agradable, una base de sistematització i ordenació dels moviments, manifestacions que desperten i afavoreixen l'esperit de disciplina. Es preferiran balls del nostre folklore, de moviments cadenciosos i figures que permetin ser realitzades per tots els alumnes de la classe." (Programa d'Instrucció Primària, Ministeri de Justícia i Instrucció Pública. Consell Nacional d'Educació, Tallers Gràfics, Bs. As. 1939, pàg. 496).

"Els barons repiquen de peus i les dones es balancegen, mai al revés." (MEDICI, *Dances Folklòriques Argentines*, Direcció General d'Educació Física, 1960, pàgs. 6, 23).

No solament la gimnàstica militar, l'escoltisme, el sistema argentí d'educació física o la gimnàstica metoditzada van contribuir a construir guions generitzats de forma clarament asimètrica. En el període 1940-1980 altres pràctiques, com ara les "dances folklòriques argentines", prescrites en molts dels plans escolars de les escoles primàries i incorporades en els manuals i textos d'educació física, van reproduir alguns estereotips i posicions sexuals a través de coreografies diferents per als barons i per a les dones.

En alguns períodes històrics, les danses folklòriques argentines van estar impregnades de discursos amb intensos trets nacionalistes, considerat això últim com l'únic an-

tídot contra múltiples perills, com ara la dissolució nacional. En altres moments històrics, les danses folklòriques argentines van estar tamises per discursos amb caires democràtics.¹ En tots dos casos, aquestes pràctiques van modelar els cossos i van generar efectes de masculinització i feminització corporal mitjançant moviments, posicions i gestos corporals diferents.

Per exemple, en el conegut ball '*la huella*', les nenes havien de tenir la mà esquerra al maluc i la dreta recollint la faldilla, mentre que el noi havia de fer voltar la nena sobre ella mateixa, agafats de la mà dreta i mai a l'inrevés. O en la dansa '*los amores*', on els barons havien de repicar de peus i les dones balancejar-se, mai a l'inrevés. "El balanceig és la figura que correspon al *zapateado* de l'home i en la qual la nena mostra la seva gentilera, coqueteria i modèstia". El *zapateado* era el moviment que executava el baró. En fer-lo, "el cos ha de romandre ben dret, la vista endavant, els braços caiguts naturalment als costats del cos i el tronc fix, bo i localitzant el moviment a les extremitats inferiors". D'altra banda, no es deixava desatès cap detall femenívol: "l'executant col·loca la mà esquerra a la cintura, polze cap enrere i els altres dits dirigits cap al davant, el braç en posició natural, sense afectació. Recull lleugerament la faldilla amb els dits polze i índex de la mà dreta". Igualment, en el baró "és erroni no 'coronar' amb tots dos braços i disminuir la companya amb posats renyits amb el bon gust. La coronació s'ha de fer amb summa

¹ El programa d'instrucció primària de 1939 és un bon exemple de com les danses folklòriques argentines van estar travessades per la necessitat de reforçar el patriotisme i reprendre la sana 'orientació' que tenien els programes elaborats pel nacionalista 'argentí' Ramos Mejía en 1910. Això últim va ser avalat, des de les autoritats educatives nacionals, amb la designació d'una comissió de folklore en 1940 i la necessitat d'establir un pla de recopilació cultural regional i de revaloració de la memòria popular. Un exemple contrari apareix en el programa d'educació primària de 1961, en el qual es prescriuen les danses folklòriques argentines, però matisades amb discursos que busquen "aferrar els sentiments de respecte mutu, tolerància i solidaritat en l'acció comuna, bases de la vida democràtica". *Plan de Estudios y Programas de Educación Primaria de Capital Federal de 1961*. Consell Nacional d'Educació. 25 de gener de 1961, pàgs. 13, 118.

correcció i delicadesa” (Medici, 1960, pàgs. 6, 23; Marrazzo, 1966, pàgs. 150, 351).

En general, en la majoria de les danses, es van mantenir les asimetries següents: “el baró aixeca físicament la dona i mai a l’inrevés; davant del públic, el baró se situa a la dreta i la dona a l’esquerra; el baró galanteja activament i espera la resposta de la dona; quan els ballarins fan voleiar el mocador, la nena agafa la faldilla amb la mà esquerra i el baró deixa el braç caigut naturalment al costat del cos; el baró ofereix el braç i la seva mà a la dona; el baró pretén enlluernar la dona i aquesta es deixa festejar, tot seduïnt-lo amb la seva candor i la seva dolcesa” (Medici, 1960).

Les danses folklòriques no només van definir rols i característiques fixes i irreversibles en les quals el baró era sinònim de “força, agressivitat, nerviosisme, desplegament i destreses” i la dona de “suavitat, picardia, coqueteria, finesa, candor, delicadesa i gràcia”, sinó que van delimitar i van precisar l’orientació sexual: “convé que els homes ballin la seva part i les dones la seva. Sovint la meitat de les nenes (generalment les més altes) fan de barons per presentar els balls a les festes o en representacions comunes. No convé sacrificar les alumnes per aquest motiu. La nena que sempre fa de baró, perd l’ocasió de gaudir de la dansa en el paper que li correspon i no s’exercita a enriquir la seva part amb nous matisos de feminitat i exquisitat d’execució.” (Marrazzo, 1966, pàg. 151).

Les danses folklòriques van ser pràctiques potents que van contribuir a establir usos legítims del cos marcats prèviament per allò que és genèric. La possibilitat que les dones i els barons puguin realitzar de-

terminades danses i no unes altres, va anar configurant a poc a poc un univers cinètic (posicions corporals, gestos, moviments, desplaçaments) i un univers moral (decòrum, gràcia, elegància, com a sinònim de feminitat, o bé energia, força i decisió, com a sinònim de masculinitat) l’origen del qual era completament arbitrari i que es naturalitzava a través d’arguments provinents ja no solament de les ciències mèdiques, sinó especialment del coneixement pedagògic i psicològic.

Esports

Educació física

Objectius per a nens d’entre 9, 10 i 11 anys: “Insistir en el treball de valències físiques (especialment força en els barons) i coordinació en les dones. Per a les nenes, aprofitar i conrear especialment el treball de ritme, coordinació i destresa. Insistir en el treball de columna en les nenes. Conrear el sentit d’estètica i bellesa de formes de moviments (nenes). En el sector femení desenvolupar formes tipus dansa”. En els esports: “Newcon i Pilota a la Cistella per a nenes”, “Softbol i Handball per a barons”. (Pla de Tasca Escolar d’Educació Física. Direcció d’Educació Física de la Província de Buenos Aires, Bs. As., 1965).

Una sisena proposta corporal, que anava guanyant terreny i acceptació des de mitjan dels anys 30 es va consolidar els anys 40 i 50 en el dispositiu curricular estatal argentí. Aquesta proposta va estar representada pels esports. Aquestes pràctiques van contribuir molt fermament a forjar les feminitats i, especialment, les masculinitats.

En general, els plans i programes escolars i els manuals i textos d’educació física, entre 1940 i 1990, van prescriure uns certs esports per als barons i no per a

les dones i uns certs esports per a les dones i no pas per als barons. Per exemple, les dones rebien exclusivament, en algun dels plans, “Gimnàstica Rítmica, Basquetbol Femení, Dansa Moderna, Educació Rítmica, Musical i Cant, Pilota a la Cistella, Dansa Creativa Educacional o Hoquei”. Al contrari, els barons fabricaven la seva masculinitat a partir de la “Gimnàstica amb Aparells, Rugbi, Futbol, Gimnàstica Esportiva, Basquetbol, Softbol o Handbol”. Aquestes pràctiques van contribuir a configurar un univers cinètic i moral diferent, tant si es tractava de nens com de nenes. En els primers, la recerca s’associava amb qualitats com ara lideratge, autocontrol, valentia, èxit o independència. En canvi, en les nenes es perseguien qualitats vinculades amb el seu ‘natural’ decòrum, bellesa, modèstia o abnegació.

Totes aquestes qualitats es van incardinar en els cossos i van configurar un cert tipus de feminitat i de masculinitat. En particular, aquesta última va ser objecte de preocupació central. Cap esport no va atemptar contra els tres supòsits bàsics que van definir el baró com a objecte i blanc de poder: certa masculinitat, determinat ideal de ciutadà i l’heterosexualitat, com la matriu de desig obligatòria. De la mateixa manera, cap esport no va atemptar contra els tres supòsits bàsics que van definir la dona com a objecte i blanc de poder: una certa feminitat, la maternitat i l’heterosexualitat com la matriu de desig obligatòria.

Els objectius de l’educació física del nivell primari van avalar i legitimar la construcció d’estereotips sexuals. Desenvolupar la força en el baró i la coordinació i el ritme en les dones. Alhora, les prescripcions so-

bre l'orientació sexual eren clares: "el somieig es fa perillós i de vegades el jove adopta una conducta imaginativa". "L'impuls sexual s'orienta cap a l'altre sexe". L'acció conformadora d'aquests enunciats tenia una sola direcció: la contribució a la consolidació de la matriu heterosexual. "El baró ha de ser educat com a home i la nena com a futura dona." (Marrazo, 1966, pàgs. 59-62, 216).

Es va insistir de forma recurrent a 'estimular l'adquisició d'hàbits adequats al sexe'. El material elaborat per diferents especialistes i per les direccions d'educació física, tant des de la Nació com des de la Província de Buenos Aires, era reiteratiu pel que fa a la construcció d'una certa masculinitat i d'una certa feminitat, amb característiques binàries, d'oposició (baró/dona) i jeràrquiques (superior/inferior).

Un altre exemple de material intencionalment generitzat va ser elaborat en 1967 per la Direcció Nacional d'Educació Física, Esports i Recreació. En aquest material s'afirmava que els objectius, en infants de 10 a 12 anys, tenen característiques distintes per a cada sexe:

"En els barons: incorporar elements tècnics que requereixin velocitat i força, és a dir, la recerca d'obtenció de resultats o rendiment sobre la base d'aquests mitjans.

En les dones: accentuar la gracilitat, la plasticitat i la facilitat dels moviments, per damunt de qualsevol altra característica." (Direcció Nacional d'Educació Física, Esports i Recreació, 1967, pàg. 43).

És clau que el rendiment i l'obtenció de resultats s'estimulés força

en el baró i molt poc en la dona. La majoria dels barons van ser preparats per a la competència activa (conqueridora) mentre que la majoria de les dones van ser preparades per a la competència passiva, amb virtuts per a ser valorades i triades pels barons; conquistades per la seva bellesa i alhora pel seu decòrum i gràcia. Clarament, el dispositiu esportiu va contribuir a introduir els barons en el món de la competència (laboral, econòmica, social, política, etc.).

En realitat, les 'diferents característiques' no són més que una construcció assolida mitjançant els exercicis físics i les pràctiques lúdiques i esportives. Les suposades diferències sexuals van avalar l'estereotipatge i l'asimetria entre allò que és masculí i allò que és femení i també a l'interior de cadascun dels col·lectius (veritable baró vs. baró efeminat i veritable dona vs. gallinets o còpia ridícula del baró). Les pràctiques esportives, recontextualitzades en l'àmbit escolar, van continuar reforçant aquest procés de generització.

Aquest breu panorama històric de la disciplina en qüestió mostra la forta incidència que han tingut un conjunt de pràctiques corporals a l'hora de contribuir a la construcció de cossos masculins i femenins jerarquizats, on la diferència corporal ha esdevingut sinònim de desigualtat i submissió.

En els últims temps, hem assistit a una certa crítica a les "masculinitats hegemòniques" (Connell, 1995, 2001) alhora que a una major oferta esportiva adreçada a les dones. Això ha matisat i ha generat algunes tensions en la construcció generitzada.

Les dones, en tenir més opcions –en molts casos només formalment– a la pràctica esportiva –sempre sota paràmetres masculins– han tingut la possibilitat de trobar nous espais de resistència no aconseguits fins a aquest moment. Tanmateix, els límits, encara que més difusos i flexibles, han continuat marcant la generització jerarquitzada dels cossos. De fet, els esports practicats pels barons són més importants en la vida cultural que no pas els practicats per les nenes. Generalment això últim és avalat pels pares.²

Consideracions finals

La història de l'educació física escolar argentina mostra la important contribució en la construcció de les feminitats i, especialment, de les masculinitats. Aquest procés va avalar i va legitimar un determinat guió generitzat caracteritzat pel binarisme, la jerarquia, l'oposició i l'heterosexualitat, com els únics components possibles i desitjables per al modelatge dels cossos.

Els efectes regulars i reguladors d'un conjunt de pràctiques corporals van instal·lar una certa conceptualització de la diferència corporal i sexual. Aquesta conceptualització de la diferència va possibilitar que, persistentment, el tarannà masculí hegemònic es convertís en norma i guia, jutge i part sobre aquelles dones i aquells barons (els impostors) que no arribaven als estàndards acceptats com a 'correctes' i 'veritables'.

Però les masculinitats i les feminitats són posicions socials que s'aprenen a partir de determinades pràctiques i d'uns certs discursos. Que s'aprenuin i també que es negociïn

² En general, a les escoles i col·legis argentins, l'assistència per part dels pares barons és marcadament predominant davant un esdeveniment esportiu escolar. Ben al contrari, en general són les mares les que participen en les reunions escolars i assumeixen responsabilitats educatives a la llar.

significa que es poden modificar. En aquest sentit, l'educació física i les seves múltiples pràctiques corporals poden transformar les relacions entre nens i nenes, nens i nens i nenes i nenes, i ampliar l'espectre més enllà de la matriu binària heterosexista, tot construint una nova 'economia política del desig'. És en això últim on resideix el valor de la història d'aquesta disciplina escolar per tal d'obrir noves narracions en el cos i sobre el cos.

Bibliografia

- Baden-Powell, R. (1998). *Escultismo para Muchachos*. San José de Costa Rica: Editorial Scout Interamericana. (Traducció Jorge Nuñez) (original de 1908).
- Badinter, E. (1993). *XY La identidad masculina*. Madrid: Alianza.
- Bertoni, L. (2001). *Patriotas, cosmopolitas y nacionalistas. La construcción de la nacionalidad argentina a fines del siglo XIX*. Buenos Aires: F.C.E.
- Connell, R. (1995). *Masculinities*. Berkeley: University of California Press.
- (2001). Educando a los muchachos: nuevas investigaciones sobre masculinidad y estrategias de género para las escuelas. En *Revista Nómadas* (14), 156-171.
- Levene, H. (1939). *Gimnasia Metodizada. Método. Años 1924-1938*. Buenos Aires. Orientación Integral Humana. SRL. Sección Editorial.
- Lopes Louro, G. (1999) (comp.). *O corpo educado. Pedagogias da sexualidade*. Belo Horizonte: Autentica.
- Mac and Ghail, M. (1994). *The making of men. Masculinities, sexualities and schooling*. London: Sage.
- Marrazzo, M. (1966). *La Educación Física. Metodología, organización y administración*. Buenos Aires: Ciordia.
- Medici, L. (1960). *Danzas Folklóricas Argentinas*. Buenos Aires: Dirección General de Educación Física.
- Messner, M. (1992) *Power and play. Sports and the problem of masculinity*. Boston: Beacon Press.
- Romero Brest, E. (1909). *La Educación Física en la Escuela Primaria. Su organización y sus resultados*. Buenos Aires: Imprenta de Obras de E. Spinelli.
- Rosenthal, M. (1986). *The Character Factory: Baden-Powell and the Origins of the Boy Scout Movement*. New York: Pantheon Books.
- Scharagrodsky, P. (2001). Cuerpo, Género y Poder en la escuela. El caso de la Educación Física Escolar Argentina (1880-1930). *Estudios Ibero-Americanos* (2), 121-151.
- (2002). El padre de la Educación Física Argentina: Formación de hombres/Formación de mujeres (1900-1940). *Revista Universidad de Medellín*, (74), 103-125.
- (2004). El Scautismo en la Educación Física Bonaerense Argentina o acerca del buen encauzamiento varonil (1914-1916). *Revista Mora*, Buenos Aire (9/10), 50-66.
- Silva, T. (2001). *Espacios de Identidad*. Barcelona: Octaedro.
- Torres, J. (1994). *El currículum oculto*. Madrid: Morata.